

nen van kloosterhervormingen in de steden die tot haar weduwgoed behoorden of waar zij residenties onderhield. Haar belangstelling voor een zuivere godsvrucht blijkt ook uit haar persoonlijke bibliotheek waarin zij zich opvallend vaak in miniaturen met een devotionele strekking liet afbeelden. Samengevat mag dit boek een goed leesbare en goed onderbouwde biografie genoemd worden van een personage dat aan een interessante positie een sterke persoonlijke invulling heeft gegeven. De Engelse optiek van waaruit dit boek is geschreven vormt een terechte aanvulling op de bestaande literatuur. Toch moeten ook een aantal gebreken gesignaleerd worden. Er wordt hier wel heel nadrukkelijk vorstengeschiedenis geschreven met weinig oog en begrip voor het doen en laten van gewone mensen. Wanneer op pagina 194 het Kastiliaanse dubbelhuwelijk van 1496 wordt belicht in zijn 'disastrous consequences ...[that] would bring war and conflict to the Low Countries throughout much of the sixteenth and seventeenth centuries' wordt de bril van Albion toch wat al te eng. De auteur ziet geen onderscheid tussen Staten van Vlaanderen en Staten-Generaal (100,141), mist de sedert 1985 gepubliceerde nieuwe inzichten over de crisis van 1477 (104-111), beschouwt opstandelingen louter als rebellen en is niet op de hoogte van de regentschappen voor Filips de Schone (141-142,162), interpreteert handelsboycot louter vanuit de vorstelijke intrige zonder aandacht voor de handeldrijvende partijen (173-183). Op pagina 198 wordt Margaret's religieuze oriëntatie geplaatst onder de noemer van de moderne devotie, terwijl het toch eerder ging om het ondersteunen van de kartuizers, en hervormde augustinessen en franciscanessen (zwart- en grauwezusters). Ondanks twaalf jaar verblijf, kent de auteur de historische situatie van de Nederlanden toch niet in alle finesses. De Bourgondische gewesten worden stelselmatig aangeduid als 'the Duchy of Burgundy' en op de kaart op pagina 74, die een maximale uitbreiding in 1473 onder de data 1468-1503 plaatst, zijn er van Picardie tot Gelre ook geen binnengrenzen te bespeuren. Vlaanderen wordt opgetuigd met 'apanages' (63), Henegouwen afhankelijk gemaakt van de Franse kroon (109), Mechelen gesitueerd als deel van Brabant (112,123). Namen, ook Franse, worden op talloze manieren vervormd. Doorgaans valt de bedoeling daaruit nog wel te herkennen (bijvoorbeeld Nineveh op pagina 157 is duidelijk Ninove) maar niet iedere lezer zal opmerken dat St. Agatha op pagina 201 in feite St. Agnes betreft. Dat Humphrey of Gloucester 'thousands of books' zou hebben bezeten is hoogst onwaarschijnlijk, en zelfs wij zullen niet geloven dat in de Nederlanden 'the largest urban population in Europe' te vinden was (62). Veel van deze gebreken zijn terug te voeren op een bijna geheel verwaarlozen van de Nederlandstalige literatuur, en evident een ontoereikende beheersing daarvan. Het is jammer dat deze tekorten een overigens verdienstelijke biografie ontsieren.

Wim Blockmans

J. Talsma, *Vijf historische en rechtshistorische studies over het recht van petitie, verzoekschriften aan de Tweede Kamer en het ombudsmanvraagstuk. Nederland, 1795-1983* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1989; Arnhem: Gouda Quint, 1989, xiv + 375 blz., f65,-, ISBN 90 6000 598 8).

Voor de verwerving van de doctorstitel aan de Universiteit van Amsterdam heeft de historicus Talsma de verhouding tussen overheid en burger, zoals die zich in Nederland vanaf de Bataafse tijd tot aan de jongste algehele grondwetswijziging in 1983 heeft ontwikkeld, op een drietal aspecten onderzocht. Gesteld voor de noodzaak het ondanks deze beperking toch nog wijdde

onderzoeksveld beheersbaar te houden, heeft hij ervoor gekozen met name de veranderingen, die aan de zijde van de overheid hebben plaatsgevonden, in kaart te brengen. Een benadering van de aspecten vanuit de positie van de burger is dus bewust niet beproefd. Het resultaat is een doorwrochte studie naar rechtsregels, procedures en institutionele voorzieningen, die de Nederlandse overheid sinds het einde van de achttiende eeuw voor de omgang met de burgers heeft gecreëerd en gebruikt.

De dissertatie opent met een uitvoerig overzicht (negentig bladzijden lang) van de geschiedenis van de grondwetsbepaling op het recht van petitie. Vervolgens worden de positie en de functie van de gouvernements-solliciteur behandeld, een instituut dat in de Bataafse tijd en ook nog onder koning Willem I functioneerde als intermediair tussen de bezwaarde burger en de overheid, maar dat in een liberale staat, waar voor de regelgeving de mondigheid van de burger belangrijk uitgangspunt is, uiteraard niet past en daarom in de loop van de negentiende eeuw als een langzaam vallende ster aan het firmament van het steeds liberaler wordende staatsbestel verdween. Daarna volgt een hoofdstuk over werkwijze, samenstelling en bevoegdheden van de oudste vaste commissie van de Tweede Kamer, namelijk die voor de verzoekschriften. Ten slotte worden de voorstellen bekeken, die sinds 1945 zijn gedaan voor een betere bescherming van de burgers tegen de overheid en die niet hebben geresulteerd in een versterking van de positie van de Kamercommissie voor de verzoekschriften, maar in de oprichting van het instituut van de ombudsman per 1 januari 1982.

Hier is dus eigenlijk sprake van een bundeling van vier verschillende studies. Zij hebben dan ook ieder een eigen probleemstelling en kennen afzonderlijke conclusies, maar zij behoren toch in die zin bij elkaar, dat zij alle op de een of andere manier gaan over het petitierecht en de verzoekschriften aan de Tweede Kamer. Het karakter van een bundeling komt des te scherper tot uiting, doordat een afsluitend synthetiserend en concluderend hoofdstuk ontbreekt. In plaats daarvan biedt Talsma aan het eind van het boek een beschouwing aan over de verzoekschriften aan de Tweede Kamer als bron voor historisch onderzoek. Het is voor een belangrijk deel een uiteenzetting geworden van modeme politicologische onderzoeksmethoden, nodig om te kunnen constateren dat zij voor historisch onderzoek onbruikbaar zijn, zeker wanneer men die zou willen toepassen op de tijd vóór 1940. Bovendien mondt de beschouwing uit in de verzuchting dat 'wie petitie wil gebruiken als bron voor kennis van de directe politieke participatie (met name in de periode voor de eerste wereldoorlog) moet rekenen op veel werk voor relatief weinig resultaat' (345). Dat doet de vraag rijzen naar het nut van deze dissertatie, te meer daar Talsma in het openingshoofdstuk de lezer er onmiddellijk op attendeert 'dat ook voor de staatsrechtelijke 'binnenkring' het petitierecht een marginale aangelegenheid was en is' (12). Waarom dan toch zo'n dik boek eraan gewijd?

De omvang van het boek moet, denk ik, verklaard worden uit Talsma's zucht naar volledigheid. Het proefschrift is niet alleen doorwrocht, maar ook uitputtend. Talsma heeft er veel werk van gemaakt om alle ideeën, voorstellen en discussies, die op het niveau van 'Den Haag' zijn voorafgegaan aan de vastlegging van de rechtsregels en de procedures en aan de totstandkoming van de institutionele voorzieningen, op te sporen en daarvan verslag te doen. Hij bespaart de lezer geen enkel detail, maar vergt van hem daardoor wel een inspanning die, dunkt mij, nauwelijks is op te brengen, althans niet door de niet juridisch ingestelde lezer. Deze zal toch al gauw het spoor bijster raken in het woud van de vele meningen en de kleine nuanceringen, dat Talsma vanwege zijn uitgangspunt heeft moeten creëren. De praktijk van het petitierecht zal waarschijnlijk heel wat meer inzicht in betekenis en belang van dat recht bieden dan een inventarisatie van wetsbepalingen en instructies *cum annexis* voor die praktijk. Ter verontschul-

RECENSIES

diging kan worden aangevoerd dat een onderzoek naar de aard van de petitie's en hun afzenders, naar het functioneren van en de besluitvorming binnen de Kamercommissies voor de verzoekschriften en naar het resultaat van de petitie's wellicht heel moeilijk is uit te voeren. Talsma wijst er tenminste herhaaldelijk op, hoe weerbarstig de documentatie is om vragen, zoals ik opwerp, te beantwoorden.

Opvallend is dat Talsma zich wat betreft de commissie voor de verzoekschriften ook heeft gestort op een prosopografisch onderzoek. In tabellen en grafieken presenteert hij allerlei interessante gegevens over de leden (Kamerervaring, opleiding, beroep, kerkelijke gezindheid, geografische herkomst, politieke richting), maar het is wel de vraag, welke functie deze ongetwijfeld tijdrovende exercitie precies vervult in de algemene onderzoeksopzet. Men kan er in ieder geval niet van zeggen dat zij een extra of een bijzonder licht werpt op (de toepassing van) het petitierecht.

Ten slotte moet ik iets zeggen over de uiterlijke verzorging. Ik doe dat met schroom, omdat een recensent al gauw voor flauw wordt uitgemaakt, als hij valt over tikfouten. Maar hier is zoveel aan te merken, dat ik het er maar op riskeer voor zo'n recensent te worden versleten. De talloze citaten zijn in de kleinst denkbare letter gezet, zodat men de neiging krijgt die als niet ter zake doende maar over te slaan. Hinderlijk is het door elkaar gebruiken van de tegenwoordige en verleden tijd. In het hanteren van de interpunctie heb ik geen enkel systeem kunnen ontdekken. Nogal eens begint een nieuwe zin met een kleine letter. Er komen heel veel regels voor, waarin alle woorden gewoon aan elkaar zijn geplakt, terwijl andere regels maar half zijn gevuld. Woorden als voorzitter, Kamer, staatscommissie, kabinet, Nederland worden de ene keer met een hoofdletter, de andere keer met een kleine letter gedrukt. Het register is onvolledig en de bladzijden 254-287 worden er steeds een bladzijde te ver in vermeld.

Ik hoop van ganser harte dat de auteur niet zelf verantwoordelijk is voor zoveel slordigheid, want dan kan ik het laten bij de constatering dat Talsma een dik boek over een smalle kwestie heeft geschreven.

J. Bosmans

Th. L. M. Engelen, *Fertiliteit, arbeid, mentaliteit. De vruchtbaarheidsdaling in Nederlands-Limburg 1850-1960* (Dissertatie Nijmegen 1987, Maaslandse monografieën XLV; Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1987, ix + 262 blz., f45,-, ISBN 90 232 2293 8).

De auteur van dit boek heeft zich ten doel gesteld een bijdrage te leveren aan de bestudering van een van de meest fundamentele ontwikkelingen in de geschiedenis van de mensheid: de moderne daling van de vruchtbaarheid, die zelf weer een onderdeel is van het bredere proces van de zogenaamde demografische transitie, dat de overgang vormt van een demografische situatie die gekenmerkt werd door hoge sterfte- en geboorteniveaus, zoals die tot voor honderdvijftig à tweehonderd jaar bestonden, naar onze moderne situatie met zijn lage niveaus van sterfte en geboorte. Dit proces van demografische transitie is op mondiaal niveau nog volop bezig zich te voltrekken en verkeert in ons deel van de wereld met de vergrijzing waarschijnlijk in zijn laatste fase. Deze overgang van de oude naar de moderne demografische situatie is hier ook het eerst begonnen. Binnen onze cultuurkring liep Nederland met de fertiliteitsdaling achterop en waren binnen Nederland de in dit boek bestudeerde provincie Limburg en de provincie Noord-Brabant laatkomers. Dit alles is geen nieuwe kennis en aan de verklaring van dit regionale verschil binnen Nederland is al heel wat drukinkt besteed (Hofstee, de Vooy, Van Heek, Buissink, Van Poppel, Boonstra en Van der Woude).